

URTX

PINTURA AL FRESC: PROCEDIMENT I PENSAMENT.
A PROPÒSIT DELS FRESCOS DE SANTA MARIA DE L'ALBA

Josep Minguell Cardenyes

PINTURA AL FRESC: PROCEDIMENT I PENSAMENT. A PROPÒSIT DELS FRESCOS DE SANTA MARIA DE L'ALBA

Abstract

Se interpreta la pintura al fresco como un procedimiento pictórico que permite al pintor obtener un determinado resultado material. Pero debe considerarse también que este procedimiento genera un proceso de pensamiento de características muy singulares.

En el presente artículo, se pretende analizar este proceso a partir de la descripción de experiencias prácticas protagonizadas por el autor y ofrecer una interpretación de la pintura mural desde el punto de vista del pintor.

Al fresco painting is interpreted as a pictorial procedure that allows the painter to obtain a certain material result. However, it must also be considered that this procedure generates a thought process with unique characteristics. This article aims to analyse this process from the description of the author's own practical experiences and offer an interpretation of mural painting from the painter's point of view.

Paraules clau

Pintura mural, pintura al fresc, procediment pictòric, frescos de Santa Maria de l'Alba.

La pintura al fresc és un procediment pictòric que culmina la construcció dels murs. L'últim revestiment de morter de calç encara fresc és utilitzat per pintar-hi amb pigments dissolts en aigua. La carbonatació del l'hidròxid de calci del morter fixa els pigments sobre la seva superfície, tot dotant-los d'un aspecte mat i d'un efecte de color saturat.

Per aquest motiu, l'arquitecte Vitruvi¹ situa la pintura al fresc a la fase final de la construcció dels murs i, ja al segle xx, Diego Rivera la defineix amb la màxima claredat possible: «La pintura al fresco es una pintura que es una pared».²

Aquest procediment tan simple té unes regles bàsiques molt estrictes que, si es respecten, permeten una gran varietat d'aplicacions tècniques i modes d'execució: pigment mesclat amb aigua que fa efectes de transparències i tons saturats, pigment mesclat amb aigua de calç, pigment mesclat amb calç de tons opacs i lluminosos, amb blanc *de san Giovanni*, *fresco a secco*, etc.

Aparentment, sembla un procediment rígid i estricte, però per als pintors especialitzats és un procediment àgil, ràpid i flexible.

La pintura al fresc, l'aplicació i el bon ús dels materials han d'anar acompanyats del conjunt de les operacions necessàries per evolucionar el projecte i fer-lo realitat. Per aquest motiu, l'estudi i el coneixement d'aquest procediment requereixen una interpretació integral que supera els estrictes marges de la

materialitat pictòrica i que comprèn també totes les qüestions relacionades amb la intervenció a l'espai arquitectònic.

Si ens endinsem en el pensament del pintor durant l'acte de pintar al fresc, moment de màxima concentració, descobrirem un diàleg directe amb la matèria pictòrica en el qual la ment està absolutament dirigida a captar i reflectir les sensacions visuals dels pigments sobre la superfície fresca del morter de calç. El pintor es troba davant de la impossibilitat de rectificar i amb la sensibilitat extrema de la superfície fresca. L'acte de pintar culmina un extens treball preparatori i projecta tot allò previst i pensat.

És el moment en el qual la pintura es fa realitat visible i el pensament es concreta, apareix sobre la superfície, a les pinzellades: operació pura. De ben segur que cap procediment de pintura no aporta una intensitat com la que provoca el fresc.

Però aquest pensament tan concret i físic de l'acció pictòrica és possible perquè va precedit d'una trama de pensaments previs que resolen tota mena de qüestions.

La necessitat d'un mètode

Els recursos necessaris per dur a terme una pintura mural, la complexitat tècnica, el temps disponible, l'ocupació de l'espai arquitectònic, les dificultats de rectificar, l'ús del color pigment, etc., són factors que obliguen el pintor a seguir un mètode per tal d'ordenar tots els pensaments i totes les

¹ Marco VITRUVIO, *Los diez libros de arquitectura*, Madrid, Akal, 1992.

² Diego RIVERA, *Textos de arte*, México DF, Universidad Nacional Autónoma de México, 1986, p. 204-206.

Acció pictòrica, part central de les voltes.

S'hi pot apreciar la traça de la sinòpia i el morter de la jornada. Santa Maria de l'Alba. Tàrrega, 2009.

operacions necessàries. El mètode seria el camí a seguir, la manera ordenada i sistemàtica de procedir per arribar a la culminació de la pintura.

Els pintors construïm el nostre propi mètode de pintar al fresc gràcies a la formació rebuda i com a resultat de les experiències personals: cal professionalitat, coneixement i experiència. Al voltant d'aquest mètode, es vertebrava una complexa xarxa de pensaments estratègics, tàctics, logístics i pictòrics que anirem desgranant en el decurs del present article.

Abans d'iniciar els frescos de Santa Maria de l'Alba, em vaig plantejar una sèrie d'interrogants:

- Quins són els límits de la meua intervenció pictòrica, fins on arriben i quina zona ocupen.
- Quins temes es tractaran segons el lloc i la ubicació.
- Quins costos pot tenir la intervenció.
- Quin sistema de bastides, grues i aigua serà el més adient.
- Quines característiques estilístiques he de considerar, atesa la dimensió i el caràcter de l'arquitectura.

I com aquestes, moltes qüestions més. Aquesta suma d'interrogants pot crear una certa confusió i paralització mental, ja que

totes les decisions estan interconnectades. És difícil de preveure com cal començar, com cal decidir i com cal avançar. Totes les decisions estan vinculades i afecten el resultat artístic.

El fet de disposar d'un mètode de treball em permet plantejar d'una manera ordenada i jeràrquica tota mena de qüestions, problemes i decisions. És indispensable que sigui flexible i obert, fonamentat en el coneixement pràctic i en l'experiència professional, que ordeni i classifiqui tots els interrogants que sorgeixen en funció de la creació de les pintures.

El mètode que segueixo té quatre fases:

- Preliminar: té com a finalitat definir els paràmetres de la intervenció pictòrica, els continguts o el tema de les pintures, el temps d'execució, les dimensions i els límits, a més de totes les qüestions relacionades amb l'arquitectura i la construcció. El contracte i el pressupost són documents que reflecteixen aquestes definicions.
- Projectual: la fragmentació en jornades, les grans dimensions, la impossibilitat de fer rectificacions o de penedir-se, la necessitat de comptar amb l'aprovació de la pintura per part de comandatari, etc., obliguen a estudiar i a definir el projecte abans de procedir a executar la pintura.
- Transferència al mur: consisteix a traslladar les formes previstes en el projecte a les

Exemple sobre els frescos de Santa Maria de l'Alba		Pensament			
		Pensament estratègic	Pensament tàctic	Pensament logístic	Pensament pictòric
Mètode	Preliminar Té com a finalitat definir els paràmetres de la intervenció pictòrica, els continguts o el tema de les pintures, el temps d'execució, les dimensions, etc. El contracte i el pressupost són documents que reflecteixen aquestes definicions.	<ul style="list-style-type: none"> – Resoldre l'espectacularitat de les grans dimensions amb dinamisme compositiu i harmonia amb l'arquitectura. – Execució en grans jornades per aconseguir una continuïtat visual. – Elaborar una pintura d'efectes i contrastos, amb representacions il·lusòries superficials. – Execució pictòrica activa que aporti unitat i continuïtat al conjunt. – Treball resolutiu i eficaç per tal de complir amb el calendari. 	<p>La tàctica d'aplicació dels morters va dirigida a facilitar una bona adherència en les voltes i l'extensió de grans jornades (5 m² com a superfície de referència),</p> <p>La tàctica del sistema de treball té com a finalitat el fet d'aconseguir una continuïtat entre les tasques preparatòries i l'activitat pictòrica.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Adquisició de materials. – Supervisió del projecte i muntatge de la bastida. – Pla de seguretat. – Sistema de càrregues i grues. – Instal·lació d'una mena de taller mòbil que es desplaça per tota la bastida amb llum elèctrica, aigua corrent, desaigües, plàstics de protecció i aïllament. 	
	Projecte La fragmentació en jornades, la impossibilitat de fer rectificacions o de penedir-se i la necessitat de comptar amb l'aprovació del comandatari obliguen a estudiar i definir el projecte abans de procedir a executar la pintura.		Tàctica del projecte obert com un conjunt d'indicacions per a l'acció pictòrica.		El projecte recull el pensament d'una pintura desvinculat de la seva materialització.
	Transferència Traslladar les formes previstes al projecte a les superfícies murals, tot superant les distorsions òptiques i aplicant la tàctica adequada.		Tàctica versàtil per tal de combinar, segons les necessitats, la sinòpia, la quadrícula o els cartons.		
	Acció pictòrica Contacte directe amb la matèria pictòrica i execució de les pintures sobre el morter fresc.		La tàctica del color consisteix a pintar les grans masses de color pigment definides al projecte d'una manera lliure i fluida, amb pinzellades directes i cercant sempre la continuïtat entre les jornades.		La ment del pintor es concentra en un diàleg amb la matèria pictòrica, en la fluïdesa dels pigments, l'absorció del mur, els efectes de les pinzellades, la superposició dels colors pigment; és un pensament de recepció de sensacions.

Bastida de les voltes
de la nau de Santa
Maria de l'Alba.
Tàrrega, 2009.

superfícies murals, adaptar-los al pla pictòric i superar les distorsions òptiques aplicant la tàctica adequada.

- Acció pictòrica: és el contacte directe amb la matèria pictòrica i l'execució de les pintures sobre el morter fresc; culmina les fases anteriors.

El pensament estratègic

El plantejament estratègic aplicat als frescos de Santa Maria de l'Alba ha anat orientat a crear una harmonia entre les pintures i la potent arquitectura barroca que les acull. Els criteris fonamentals han estat els següents:

- Resoldre l'espectacularitat de les grans dimensions amb un dinamisme compositiu i una harmonia amb l'arquitectura.
- Execució en grans jornades per tal d'aconseguir una continuïtat visual entre els fragments.
- Elaborar una pintura d'efectes i contrastos, amb representacions il·lusòries superficials.
- Execució pictòrica activa i dinàmica, que aporti unitat i continuïtat al conjunt.
- Treball resolutiu i eficaç per tal de complir amb el calendari i les previsions del pressupost.

El pensament estratègic està format pels criteris que han de conduir a la creació de la pintura adequada a cada lloc, segons les possibilitats operatives, econòmiques i tècniques. Cerca un equilibri entre les intencions pictòriques i els recursos disponibles. Per això serveix per coordinar les operacions i els passos necessaris per a la realització d'una pintura mural, evoluciona en el decurs del projecte i, a mesura que aquest es concreta, enllaça totes les decisions per aconseguir definir la forma de les pintures.

L'estratègia d'un conjunt de murals està vinculada a les característiques estilístiques, com, per exemple, la relació entre l'espectador i les pintures, l'actitud del pintor davant del mur, la interpretació de la superfície pictòrica i els colors.

El pensament tàctic

El pensament tàctic està format pel conjunt de principis i regles que cal seguir en tota l'obra.

Pretén donar una resposta pràctica als plantejaments estratègics. Per aquest motiu, afecta qüestions com ara els tipus de materials, les dimensions de les jornades, l'organització del treball, els criteris sobre l'ús del color o la tècnica més adient per transferir el dibuix al mur.

Estudi projectual.
Aquarel·la sobre paper.
Liber Genesi, 2009.

A l'obra de Santa Maria de l'Alba, he seguit diverses tàctiques, algunes de les quals cito a continuació:

- La tàctica d'aplicació dels morters: dirigida a facilitar una bona adherència a les voltes i l'extensió de grans jornades³ (5 m² com a superfície de referència); per aquest motiu, elaborava els morters següents:

a) Eixartellat i arrebossat amb morter magre de sorra de riu grossa, aplicat amb aire comprimit per tal d'aconseguir una adherència òptima, una bona estructura i capacitat d'absorció.

b) Estesa amb morter gras de calç i sorra de marbre d'1 mm.

c) Allisat amb morter magre de calç i sorra de marbre de Carrara d'entre 0,5 i 1 mm, amb gra arrodonit al molí.

- La tàctica del sistema de treball: té com a finalitat el fet d'aconseguir una continuïtat entre les tasques preparatòries i l'activitat pictòrica, de manera que cada dia s'inicia una nova jornada, la qual cosa exigeix previsió, organització i un ritme regular dia a dia.

- Les tàctiques de transferència: s'estableixen a partir del sistema de quadrícula; depenent de la zona de treball i de la finalitat, traço la sinòpia o bé calco amb estergits.

- La tàctica del color: consisteix a pintar les grans masses de color pigment definides al projecte d'una manera lliure i fluida, amb pinzellades directes i cercant sempre la continuïtat entre les jornades; els efectes visuals entre els colors complementaris i els contrastos de lluminositat potenciat amb el blanc *de san Giovanni* són altres recursos de color emprats.

La logística

Totes aquestes qüestions que el pintor de quadres té a l'abast al seu taller cal que estiguin disponibles a la bastida del pintor de murals. En la pintura al fresc, tot el taller es desplaça amunt o avall per anar-se adaptant a la feina de les jornades i a les formes arquitectòniques.

Cal tenir en compte que el nivell de treball a l'obra que serveix d'exemple és a 18 m d'alçada.

La logística comença amb l'adquisició de calç, sorres i pigments; segueix amb la su-

³ La jornada és el fragment de fresc que s'executa en una sola sessió.

pervisió del projecte i el muntatge de la bastida; el pla de seguretat; les condicions de visibilitat dels murs; l'adaptació de la bastida en zones crítiques; el sistema de càrregues i grues (s'han de pujar tones de morter); la instal·lació d'una mena de taller mòbil que es desplaça per tota la bastida i que està dotat de llum elèctrica, aigua corrent, desai-gües, plàstics de protecció i aïllament, eines i materials, etc.

Hem de considerar que l'acte de pintar al fresc forma part del procés de construcció del mur; per aquest motiu, la logística és fonamental. Una logística ben organitzada, tal com operaven els antics tallers, facilita la concentració en l'activitat pictòrica. Si els materials i els recursos tècnics estan a punt, la jornada esdevé un ritual i la ment del pintor va seguint les operacions previstes sense entorpiments ni pèrdues d'energia: tota l'atenció s'ha de dirigir a l'acte de pintar.

En les obres de grans dimensions, la logística és complexa, cal pensar-la amb molta cura i ha de ser extremament precisa per no alterar el ritme de les operacions.

El pensament pictòric

El pensament estrictament pictòric es concentra en les fases projectual i d'acció pictòrica. La pintura al fresc estableix una clara separació entre el fet de pensar la pintura i l'execució de la mateixa. El treball per jorna-

des, les grans dimensions i la impossibilitat de rectificar són alguns dels factors que obliguen a disposar d'un projecte ben definit abans d'iniciar la pintura.

Els estudis per a la creació dels frescos de Santa Maria de l'Alba mostren una gran varietat de pensaments projectuals (composició, guió temàtic, llum, color, geometria i proporcions, detalls, variacions, simulació, maquetes tridimensionals, visions de conjunt) que oscil·len, es contraposen, apareixen i desapareixen en un procés aparentment caòtic, però que finalment conclou en el projecte definitiu. Aquesta serà la pauta per elaborar els cartons a mida real, les sinòpies traçades directament sobre l'arrebossat, o bé per registrar les formes a través de quadrícules. També servirà per indicar l'estructura general de color de cada mural.

El moment de pintar al fresc va precedit per l'intens pensament estratègic i projectual i per la planificació tàctica i la previsió logística que el segueixen. Tot plegat segons un mètode propi de cada pintor que ordena el pensament i el procés de treball. La ment del pintor, en el moment de pintar, es concentra en un diàleg amb la matèria pictòrica, en la fluïdesa dels pigments, l'absorció del mur, l'efecte de les pinzellades i la superposició dels colors pigment. Aquest és un pensament de recepció de sensacions, ja que tota mena de pensaments formals i tècnics han estat resolts prèviament.

Bibliografia

CHARLOT, Jean. *Charlot murals in Georgia*. Georgia: University of Georgia press, 1945.
PALOMINO DE CASTRO, Antonio. *El Museo picórico y escala óptica*. Madrid: Impreta de Sancha, 1747.

SIQUEIROS, David Alfaro. *Como se pinta un mural*. Cuernavaca: Taller Siqueiros, 1979.
STOLZ VICIANO, Ramón. *Discursos leídos ante la Real academia de bellas artes de San Fernando*. Madrid: Real academia de bellas artes de San Fernando, 1958.